

"מחשבות על שתיקת הישראלים ביחס למלחמה בעזה", פרופ' עמליה סער, אונ' חיפה, 2.7.25

תיאור

ההרצאה בוחנת את המנגנונים התרבותיים שמובילים לשתיקה של ישראלים יהודים לנוכח האלימות הצבאית של ישראל בעזה. היא מזהה קיומו של טאבו תרבותי ומתרכזת בקונטקסט החברתי-המשפחתי שבו נתפסים חיילים כגורם מכריע. קונטקסט זה יוצר מצב שבו ביקורת על הצבא נתפסת כבגידה. החיילים נתפסים כ"ילדים של כולנו", מה שהופך את מעשיהם לבלתי ניתנים לשיחה וביקורת. ההיגיון הרגשי-חברתי-משפחתי מחזק על ידי נרטיבים פוליטיים, מנרמל את האלימות המתמשכת ומונע חשבון נפש מוסרי – כך שהטאבו הופך לא רק לכפוי, אלא גם עובר הפנמה.

הקדמה

אנחנו שמחים לארח היום בתוכנית היומית שלנו "עיניים על עזה" את פרופסור עמליה סער שהיא קולגה בחוג לאנתרופולוגיה באוניברסיטת חיפה. עמליה היא אנתרופולוגית שחקרה המון תחומים. היא עסקה בסוגיות מגדריות בחברה הפלסטינית בישראל וגם באנתרופולוגיה אורבנית, וגם באזרחות בעידן הנאו-ליברלי, כמו בסוגיות רבות אחרות. היא יותר מכל דבר אחר אנתרופולוגית מלידה, שאפילו תוך כדי האירועים שקורים ומתרחשים, יש לה בכל זאת יכולת להתבוננות אנליטית ומודעת, גם תיאורטית, במציאות. אנחנו נשמע את ההסבר שהיא מציעה מדוע רוב רובו של הציבור הישראלי שותק ומקבל את הזוועות שנעשות בשמו.

הרצאה

אחת הסיבות לשתיקת הישראלים לגבי הפשעים של ישראל בעזה, לדעתי, היא קיומו של טאבו תרבותי על שאוסר לדבר על האלימות הצבאית הישראלית לדורותיה. לטאבו הזה יש מספר דברים שמזינים אותו, וכולם נעוצים בהבנייה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני כמשחק סכום אפס, הבניה שעברה קיטוב וולגרי מאז המלחמה הראשון הוא אתוס הקורבנות הנצחית והמשלים שלו. האחרונה. אמנה כמה מהמנועים העיקריים של הטאבו: "לעולם לא עוד" – "לעולם השואה לא תחזור". באופן טרגי, הצבא החזק של ישראל לא מרגיע את תחושת הקורבנות של ישראל, אלא רק מעצים אותה, ומייצר נורמה לפיה שום רמת אלימות ישראלית אינה יותר מידי. מרכיב שני הוא ההצפה הרגשית של השיח הפוליטי שנותנת קדימות לרגשות על פני דעות מנומקות, וחוסמת דיון ביקורתי בגלל שלהבדיל מדעות, עם רגשות לכאורה אי אפשר להתווכח. הדוגמא הבולטת ביותר לכך היא מוטיב הטראומה הלאומית – לכאורה, אנשים בטראומה לא אמורים לתת דין וחשבון על מעשיהם אלא רק זקוקים במאבק סכום לתמיכה אינסופית. דוגמא בולטת אחרת להצפה הרגשית של הפוליטי היא הדואו אהבה-שנאה: אפס, ישראלים שמגלים הזדהות רגשית עם הפלסטינים בהכרח אוהבים אותם ולכן, בהגדרה, שונאים את הישראלים (כלומר את עצמם). כמו כן, הזדהות עם הסבל של הפלסטינים פירושה ההכרחי הוא הכחשה של הסבל של הישראלים. והמרכיב השלישי, שהוא מרכזי לא פחות מקודמיו, הוא מרכזיות היחסים המשפחתיים בחברה הישראלית. ואני אתחיל דווקא ממנו.

רוב גדול של היהודים בישראל, להוציא החרדים, נמצאים במרחק חברתי קטן מאוד מחיילים. טענתי היא כזו: שמשותפים באופן פעיל בכיבוש, במלחמה, או בהיבטים אחרים של הפעילות הצבאית הישראלית. החברה הישראלית היא מאוד משפחתית. רוב משקי הבית כוללים יותר מאדם אחד, ישראלים בגדול נוטים לקיים קשרים פעילים עם קרובי משפחתם ולקיים אתם רשתות של חליפין ועזרה הדדית, וזה כולל מחויבות טיפולית-רגשית גם לגבי קרובי משפחה שנמצאים בשירות צבאי פעיל. במשפחתיות הישראלית, הנורמה היא שקרובי המשפחה של חיילים—שבמידה זו או אחרת אלה הם רובנו—צריכים לדאוג להם ולהימנע מלבקר אותם או להביך אותם בכל הנוגע למעשיהם בצבא. גם ככה קשה להם, לחיילים. גם ככה הם מסכנים את חייהם למעננו, ומי אנחנו שנבוא אז מה עכשיו נתחיל להעביר גם ככה אנחנו מתים מפחד שמא יקרה להם משהו? ונתקע להם סיכה בבלון? המנגנון התרבותי המשפחתי והמורחב גורס שהתפקיד של האזרחים, כקרובי משפחה בפועל ביקורת על הצבא? או בכוח של חיילים שמשרתים בצבא, הוא אחד ויחיד – לדאוג להם, לטפל בהם, ולהודות להם. ביקורת על הצבא היא בגידה בקרובים האהובים שמשרתים בו ומסכנים את חייהם.

סביב המנגנון הבסיסי הזה יש חגורות נוספות של נורמות משפחתיסטיות, שהן יותר מטאפוריות, אבל עדיין מאוד אפקטיביות. הבולטת שבהן היא התפיסה ש"החיילים הם הילדים של כולנו". אפשר לראות אותה ביישובי ספר שמוצבים בהם חיילים, ותושביהם מתגייסים לטפל בהם, לבשל להם, להזמין אותם להתקלח וכד', בערוצי הרדיו והטלוויזיה שמשדרים חדשות לבקרים סיפורים על מתנדבים שמבשלים למאות חיילים, משפחות שמאמצות חיילים בודדים, וכן הלאה. ההבניה הסימבולית לפיה החיילים הם קודם כל "הילדים של" (האחים של, בני הזוג של, האחיינים וכד'), שמה את הדגש על הפגיעות שלהם, ובמקביל, מכתובה הימנעות אקטיבית מהודאה או התייחסות לאלימות שהם מבצעים כחלק מהמעורבות הישירה או העקיפה שלהם בפעילות הצבאית.

במציאות, כמובן ששני הצדדים של המטבע נכונים: החיילים אכן מאוד פגיעים, שכן הם נמצאים פיזית בלבן של התלקחות אלימות. הם עלולים למות, או להיפצע קשה, מה שאכן קורה במספרים גבוהים מאוד במלחמה הנוכחית. מעבר לפגיעותם הפיזיות, החיילים גם פגיעים נפשית ומוסרית, וזה נכון גם לאלה שנמצאים במעגל השני או השלישי, נאמר, תומכי לחימה או אלה שיושבים מאחורי מסכים ומפעילים את מערך הלחימה האלקטרוני. בצד הסיכון להיפגע מירי או מארב פלסטינים, הם אלה שפורצים בלילות לבתים ומפחידים משפחות מאבטחים מתנחלים שמתפרעים ומבצעים פוגרומים, ומונעים באופן פעיל מהחקלאים והאזרחים להתגונן. הם אלה שמאיישים את המחסומים שמתעללים באוכלוסייה אזרחית. הם יכולים למצוא את עצמם הודפים בגסות גבר שנראה כמו הסבא שלהם, או מכוונים רובה לילדים מפוחדים בדרך לביה"ס, בלי שבאמת יש להם הסבר. לעתים לא נדירות, הם עשויים לראות את חבריהם מבצעים פשעים מיניים ולא להתערב, בגלל הזדהות, פחדנות, או לחץ חברתי. הם אלה שמבצעים, או עדים ישירות לאחרים שמבצעים, ירי על אזרחים שעומדים בתור לאוכל, על שיירות פליטים שמגורשות חדשות לבקרים בין חלקים שונים של חבל ארץ חרוך והרוס. בחודשים המוקדמים למלחמה בעזה, כשעדיין היו בתים ברצועה, החיילים התגוררו בבתים של משפחות שגורשו מהם. אכלו את האוכל שלהם וגנבו, או ראו אחרים גונבים, את חפציהם. החיילים, שהם הקרובים האהובים ו"הילדים של כולנו", הם הצלפים, התותחנים, או הטייסים, שהורגים אזרחים ומפציצים. והם אלה שיושבים מול המערכות לחיסול או סתם עובר אורח. האלקטרוניות ויש להם שלוש שניות להחליט אם אדם זה או אחר הוא "מטרה" והם, כמובן, גם אלה שבשביעי באוקטובר ננטשו בבסיס הקדמי למרות שהתריעו, או הסתערו בלי לקבל גיבוי.

כל המעשים האלה, ורבים אחרים, מתבצעים בתוך בליל של פחד, שנאה, התנשאות, תשוקה, סלידה, ואומללות. לעתים הם מתבצעים מתוך שעמום, או תחרות פנימית. וכך, רבים מהחיילים הגברים מוצאים את עצמם בתקופות ממושכות של שירות צבאי פעיל מתמסרים לגירסאות וולגריות במיוחד של גבריות, דבר שמייצר אצלם רובד נוסף של פגיעות ודיכוי. זאת למרות שכמובן גם יש ביניהם מי שנהנים מכל זה, אם בגלל שזה נותן להם תחושת פוטנטיות, אופוריה פטריוטית, כסף (במלחמה הנוכחית הלוחמים מקבלים הרבה מאוד כסף), או פופולריות עם נשים. כל התשובות נכונות.

אך במה שנוגע למשפחות, כאן יש נורמה של שתיקה וולונטרית. החיילים שחוזרים הביתה לא מספרים מה עשו ו"כמה שהם שונאים וראו, והמשפחות לא שואלות. אמנם במשפחות רבות כן יש דיבור כללי על "הערבים" אותנו". והסכמה כללית שמה שקורה להם מגיע להם, כי כשרק יוכלו, כמו שקרה באוקטובר, הם יעשו לנו דברים אימים. אבל לרוב, הסיטואציות הקונקרטיות של אלימות בשירות פעיל לא מדוברות. תחת זאת, ישראלים אוהבים להשתמש במושג המכובס "שירות משמעותי", שמדגיש את עצם ההשתתפות במוסד הכי יוקרתי במדינה. כי בישראל, עדיין, צה"ל נחשב לכור ההיתוך החברתי האולטימטיבי, מקפצה חשובה לניעות חברתית, ועמוד התווך של ביטחון המדינה – למעשה, החמצן של קיומנו. אין זה מקרה שצמד המושגים "שירות ו"לתרום" הם עמומים. אין בהם תיאורים גרפיים של הכאת זקנים במחסומים, גירוש משפחות, משמעותי" הריסות בתים על יושביהם, ביזה, או עמידה מנגד במהלך פוגרום. תחת זאת, הדגש מושם על הסיכון לחייל – שאכן קיים – ועל הלכידות של צוותי הלוחמים. לעתים קרובות, הצוות, החברים, המפקדים הם הסיבה המרכזית לכך שהחיילים מסכימים להילחם שוב, ושוב, ושוב. החיילים משרתים בצבא למען המדינה, אך ברמה המיידית הם הולכים למען החברים שלהם. והחברות הזו, שנצרכת באש, היא כל כך משמעותית שרבים מאוד מוכנים למות למענה. זה, אם כן מעגל היחסים המשמעותי השני שכולם דיבור ביקורתי על הכיבוש, המלחמה, והאלימות הצבאית של ישראל.

במצב של אינטימיות כה משמעותית, ההיררכיה הערכית של רוב החיילים, כמו גם של האזרחים במעגלים השונים שמקיפים אותם, היא אינטואיטיבית ומובנת מאליה. לפי ההיגיון הישראלי הנפוץ, "אדם שפוי" לא יקריב את חברו הטוב למען "מחבל". משום שגם כאשר מאזן הכוח אסימטרי באופן קיצוני, החיילים עדיין נתונים

בסיכון אישי. הם עלולים להיפגע מצלף, להיהרג ממארב, להילכד בטנק, לפסוע לתוך בית ממולכד. למרות שסטטיסטית הפגיעות של הישראלים נמוכות עשרות מונים מאלה של הפלסטינים, מבחינת החיילים והמשפחות שבבית, כל פגיעה היא 100%. חייל שנהרג מוריד לטמיון עולם ומלואו. חייל שחוזר פצוע קשה, נזקק לפעמים לשנים ארוכות של טיפול ושיקום, חייל שחוזר מפורק רגשית, סוחב את הוריו או את אשתו וילדיו לגיהנום לכל החיים. מזווית ההסתכלות הזו, הצד הפלסטיני נשאר מחוץ למשוואה. וכך, למען ביטחון החיילים, שהם "הילדים של כולנו", האלימות הצה"לית הקיצונית בעזה מוצדקת שוב ושוב, ושוב. וגם לפני מלחמת השמד בעזה, זו שמצליחה ככל הנראה לסדוק אפילו את הטאבו שאני מדברת עליו כאן, גם בסיטואציות של אלימות יותר לכאורה, הדאגה לביטחון החיילים – הדאגה האישית, המיידית, ההורית לשלומם וביטחונם של א' או ב' – "בנאלית" או ח' – שימשה וממשיכה לשמש כמחסום אפקטיבי בפני ביקורת. כפי שאמרה לי פעם קרובת משפחה, שהיום, כששמעה אותי מעבירה ביקורת על הכיבוש, "הם שונאים אותנו, את PTSD אני יודעת שבנה הבכור סובל מ יודעת. הם שונאים אותנו בכל מאודם", כאומרת "הביקורת שלך על הכיבוש שקולה כנגד אהבת ערבים, וזו אינה הגיונית, שכן הערבים שונאים אותנו".

אז לסיכום, אני שרטטתי כאן בקווים מאד כלליים וראשוניים טאבו תרבותי. אבל זה לא אומר שאין גם מאמץ השתקה פוליטי מסיבי שמונע מישראלים רבים לדבר על עזה או לקחת אחריות מוסרית על מה שקורה שם. כמובן, יש גם השתקה של אזרחים פלסטינים (ואולי המארגנות צריכים להקדיש לכך גם מפגש). אבל היום דברתי על היהודים. ועדיין אני סבורה שבמידה לא קטנה, האפקטיביות של ההשתקה נעוצה בהאופן שבו פוליטיקאים, כלי תקשורת הממסדית והקמפיינים הממומנים מכוונים אסטרטגית לטאבו הקיים – מה שמייצר שתיקה שלא רק נאכפת, אלא גם וולונטארית ואינטואיטיבית.